

Ian Hancock (Texas University, Austin, USA)

O użyciu słowa: *Porrajmos* jako *Holokaust*

Nauka o Holokauście dotarła do Romów późno i nawet teraz ci z naszych ludzi, którzy zginęli w hitlerowskiej Europie, są zwykle zgrupowani w publikowanych badaniach z „innymi nieżydowskimi” ofiarami: Polakami, Świadkami Jehowy, homoseksualistami i innymi. Zawsze uważałem to za błędną kategoryzację, o ile w ogóle trzeba to robić, ponieważ interpretuję słowo Holokaust jako oznaczające wdrożenie dyrektywy „ostatecznego rozwiązania”, a mianowicie: akcja ludobójcza, mająca na celu wykorzenienie całych populacji ze strefy wpływów III Rzeszy. Identyfikując jedną grupę ofiar a drugiej nie, odnosi się wrażenie, że jeden naród jest bardziej „wartościowy” niż drugi, tworząc nieprzyjemny ranking ludobójstw Hitlera o większej lub mniejszej wartości ludzkiej.

A były tylko dwie takie dyrektywy: Ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej i Ostateczne rozwiązanie kwestii cygańskiej¹. Żadna inna grupa docelowa nie była przeznaczona do eksterminacji ani nie była celem „ostatecznego rozwiązania”. W związku z tym ten tragiczny rozdział w europejskim doświadczeniu Romów – wydarzenie, które stało się częścią naszego hymnu, *Gelem Gelem* – musiał zostać wyciągnięty z cienia historii innego narodu, a pierwszym krokiem do osiągnięcia tego było określenie właściwej nazwy, a obecnie najczęściej używanym słowem określającym Holokaust Romów jest *Porrajmos*.

Często twierdzono, że jest to termin powstały z mojej inwencji², ale tak nie jest. Został on zaproponowany jako właściwe słowo na „Holokaust” przez Ro-

¹ Najwcześniejszy dokument nazistowski mówiący o „wprowadzeniu całkowitego rozwiązania problemu cygańskiego na szczeblu krajowym lub międzynarodowym” został sporządzony pod kierownictwem sekretarza stanu Hansa Pfundtnera z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy w marcu 1936 roku, a pierwsze konkretne odniesienie do „ostatecznego rozwiązania kwestii cygańskiej” zostało przedstawione przez Adolfa Würtha z Jednostki Badawczej Higieny Rasowej we wrześniu 1937 roku, i sygnowane przez Himmlera.

² Przypuszczalnie mając na myśli mnie, romolog Michael Stewart mówi, że „amerykański intelektualista romski ukuł termin *Porrajmos*, ‘pożerający’, ale nadal jest bardziej prawdopodobne, że można je znaleźć w Internecie niż na ustach Romów na ziemiach okupowanych przez Niemców w czasie II wojny światowej”, Michael Stewart, *Remembering without commemoration: the mnemonics and politics of Holocaust memories among European Roma*, „Journal of the Royal Anthropological Institute”, 2004, nr 10, s. 564. Mówiąc (jako nie-Rom) o większości prawie miliona węgierskich Romów, dodaje „w rzeczywistości, ponieważ

mów-Kalderaszów, których nazwiska niestety nie pamiętam, podczas nieformalnego spotkania w porze lunchu w barze, w centrum konferencyjnym w Snagov w Rumunii, w 1993 roku. To słowo, czy coś w tym rodzaju, już istniało, odkąd wariant *parayimos* – ‘holocaust’ został wymieniony ponad pięćdziesiąt lat temu w nieopublikowanym słowniku języka romskiego RONALDA LEE I WASO DEMETRO, a następnie został wprowadzony później jako *Porrayimos* w ich pracy³:

Porrayimos nm 1) szczelina, szczelina, otwarcie, rozdarcie, rozerwanie; 2) zdzierstwo, oszustwo; 3) neologizm: nazistowski holokaust Romów.

Uważałem, że *porrajmos* jest określeniem celnym, ale w moich własnych piśmach zmodyfikowałem go na *Baro Porrajmos* (‘wielkie pożeranie’), ponieważ samo to słowo można było zastosować także do innych ludobójstw poza Holokaustem.

Inne sugerowane pojęcia określające Holokaust obejmują (oprócz *holokausto*) *maripen*, co oznacza ‘zabijanie’, *mudaripen* czyli ‘morderstwo’, oraz *samudaripen*, słowo nieromskiego językoznawcy, co tłumaczy się jako ‘wszyscy’ (*sa-*) + ‘morderstwo’, ale narusza ono zasady morfologii romskiej (krytykowana, z podobnym zarzutem do *Porrajmos* przez Kelso)⁴.

Podobne określenie *mudarimos* (‘całe morderstwo’, ‘mord całościowy, zbiorowy’) zaproponowała szwedzka aktywistka. W publikacji Horváthovej zastosowano inną pisownię i wymowę: *murdaripen*⁵. Gdyby takie słowo zostało przyjęte, bardziej adekwatnie odnosiłoby się do jakiegokolwiek masowego mordy a nie konkretnie do Holokaustu, i to rozróżnienie stało się szczególnym źródłem dyskusji w ostatnich latach⁶.

termin *porrajmos* ma również nieprzyzwoite znaczenie, został ostatnio odrzucony przez większość węgierskich Romów, którzy używają kalkowego terminu *holokausto*” (Tenże, *op. cit.*, nr 7, s. 578. Ale zob. także Bernáth Gábor (red.), *Porrajmos: E Roma Seron Kon Perdál Zhuvinde – Roma Holocaust Túlélők Emlékeznék*, Royal Dutch Embassy, Budapest 2000; Janos Barsony, Agnes Daroczi, *Pharrajimos: The Fate of the Roma During the Holocaust*, CEU Press, Budapest 2007). Odpowiadam zatem, korygując założenia Stewarta: (a) nie jestem Amerykaninem, (b) nie wymyśliłem tego wyrażenia oraz (c) *holokausto* (wg ortografii węgierskiej lub romskiej poprawniej byłoby: *holokausto*) nie jest kalką, ale zapożyczeniem – kalka jest tłumaczeniem użycia idiomatycznego, a nie bezpośrednim przyjęciem leksykalnym. Co ciekawe, Michael Stewart napisał wstęp do *Porrajmos: Recollections of Roma Holocaust Survivors*, opublikowanego w 2000 roku przez Budapest Roma Press Center (s. 6–11).

³ Zob. Ronald Lee, *Romani Dictionary*, Magoria Books, Toronto 2011, s. 235, 236.

⁴ Michelle Kelso, *Hidden history: Perceptions of the Romani Holocaust in Romania viewed through contemporary race relations*, “Anthropology of East Europe Review”, 2008, nr 25(2), s. 47.

⁵ Jana Horváthová (red.), *Le Romengro Murdaripen andro Dujto Baro Mariben*, Slovo 21, Prague 2003.

⁶ Zob. np. A. Aggrawal, *Mass Murder* [w:] J. Payne-James, T. Corey, C. Henderson (red.), *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, Elsevier Academic Press, London 2005, t. 3, s. 216–223 oraz <http://www.preventgenocide.org/genocide/officialtext.htm> [dostęp: 14.08.2021].

Wcześniejsza publikacja, w całości w języku romskim, odnosiła się do tego metaforycznie jako *Berša Bibahtale*, ‘nieszczęśliwe lata’⁷; *Kali Traš* („Czarny strach”)⁸. Janardhan Pathania nazwał to *E Našvali Yag*, ‘chory (?) ogień’⁹. Jeszcze inny termin, który pojawił się w druku, to *Uštavipe* (‘przełom’). Te pojęcia mogą równie dobrze odnosić się do innych przypadków zabijania na szeroką skalę – poza *Baro Porrajmos*. W tomie wierszy poświęconym romskim ofiarom nazistowskiego ludobójstwa, zebranych przez Félix Mongeta na okładce pojawia się słowo *Sarvnash*¹⁰.

Porrav – to romskie słowo oznaczające ‘pożerać’, a rzeczownik *porrajmos* oznacza „pożarcie”. W języku nie ma innego słowa, które oznaczałoby dokładnie „pożerać”. Istnieją inne określenia: *xa* – ‘jeść’, *nakhav* – ‘połknąć’ i *parvardjov* – ‘być nakarmionym’, ale tylko *porrav* – oznacza ‘pożreć’, czyli (z)jeść niczym drapieżnik, ze zwierzęcą agresją.

Podobnie jak *nakhav*-, którego podstawowym znaczeniem jest ‘przepuścić, przepuszczać (coś)’, ‘pożreć’ jest rozszerzonym zastosowaniem podstawowego znaczenia czasownika *porrav*-, a mianowicie ‘otwarty szeroko’. Pochodzi od staro indyjskiego określenia *sputa*, poprzez środkowo indyjskie *phuta* ‘otworzyć się’, a najczęstszym zastosowaniem w pokrewnych językach używanych dzisiaj w Indiach jest ‘rozkwitanie’, jak to ma miejsce w przypadku kwiatów¹¹. To niemetaforyczne znaczenie może mieć również w języku romskim.

Rdzeń słowa przetrwał w wielu dialektach romskich z różnymi interpretacjami, zarówno dosłownymi, jak i niedosłownymi. Tak więc u Kalderaszy Vlach oznacza między innymi ‘otwierać się, rozdzierać, gapić się, pożerać, pokazywać zęby, ziewać, błyszczeć, patrzeć, krzyczeć, oszukiwać, rozbijać namiot’ i ‘wystawiać język’¹².

Demeter i Cherenkov dla *porravav* mają tylko ‘otwarte szeroko’ (oczy lub usta)¹³. Także jako jedyne znaczenia podane zostało przez Barthélémy’ego¹⁴ i Calveta¹⁵. W bośniackim dialekcie Vlach, o czym powiada Uhlik, *porav* – oznacza ‘otworzyć siłą, rozdzielić, pożreć, otworzyć oczy, otworzyć usta’, podczas gdy

⁷ Grattan Puxon, Donald Kenrick, *Berša Bibahtale*, Romanestan Publications, London 1988.

⁸ Alin Dosoftei, *Romani History*, Joomla, Bucharest 2007, s. 37.

⁹ Janardhan S. Pathania, *E ‘Našvali Yag’ (the Holocaust)*, “Roma”, 1994, nr 41, s. 20.

¹⁰ Félix Monget, *Les Paroles Tristes: le Génocide des Tsiganes*, L’Harmattan, Paris 2014.

¹¹ Ralph Turner, *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*, Oxford University Press, London 1966, s. 800.

¹² Norbert Boretzky, Birgit Igl, *Wörterbuch Romani Deutsch-English*, Harrassowitz, Wiesbaden 1994, s. 222; Olof Gjerdmann, Eric Ljungberg, *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon*, Lundquist, Uppsala 1963, s. 322 i in.

¹³ R.S. Demeter, P.S. Demeter, Leon N. Cherenkov (red.), *Gypsy-Russian and Russian-Gypsy Dictionary (Kalderash Dialect)*, Russky Yazyk, Moscow 1990, s. 122, 263.

¹⁴ André Barthélémy, *Dictionnaire du Tsigane Kalderash*, Paris 1988, s. 116.

¹⁵ Georges Calvet, *Dictionnaire Tsigane-Français*, L’Asiathique, Paris 1993, s. 277.

rzeczownik *poravipe* oznacza 'otwarcie'¹⁶. Jednak późniejszy słownik Uhlika dla określenia 'pożerania' wymienia tylko *nakhavimata*¹⁷, zaś 'gwałtu' jako jedynego znaczenia słowa *poravipe*¹⁸, chociaż w tym samym dialekcie *porradi bešel* oznacza 'siedzi z nogami akimbo'¹⁹. Bez aluzji do 'gwałtu'.

W macedońskim romskim *poravipe* oznacza 'otwór'²⁰, czeski romski rozróżnia *našav* 'pożreć' i *zgvalcin* – 'gwałt'²¹. We wpisie do *poravav* Petrovski i Cana podają znaczenie 'pożreć' (*jedam puno*), ale żadne rozumienie tego pojęcia i jego pochodnych nie obejmuje ani 'gwałtu' ani przemocy²². Język hiszpańskich Caló zachowuje czasownik *parravar* lub *parravelar* oznaczający 'złamać', jak np. w *ha parravao la radio*, tj. 'radio jest zepsute (lub uszkodzone, jakby złamane)'. Według Lee²³, *porrav* – ma między innymi 'rozszczelnić, rozdzielić, rozerwać na strzępy, rozciągnąć, rozdziewiczzyć, zgwałcić, okłamać, oszukać, np. *porrada lês e tsip* 'oskórował go żywcem' [tj. 'oszukał go']. Metaforyczne znaczenie jest zatem rozszerzone na tak odmienne pojęcia jak 'zgwałcić' i 'oszukać kogoś'. W dialekcie Sinti rzeczownik pochodny *poravipen* oznacza 'poszerzenie' lub 'otwarcie', a co za tym idzie także – 'wolność' i 'dostęp'.

W różnych dialektach Vlach, pochodne formy czasownikowe i przymiotnikowe obejmują *porradjov* jako 'rozciągnąć, poszerzyć, rozciągnąć', *porrado* – 'przestronny, pojemny', ale i 'mający otwarte usta', 'nogi okrakiem lub akimbo', 'pochłaniać' i 'kroczyć'/ 'rozkroczyć'. Pochodne formy rzeczownikowe jako metafory obejmują *porradi* 'pochwa' (również w znaczeniu przymiotnikowym 'rozdziewiczony') i *porravipe* 'gwałt'. Zamiarem *Porrajmos* było jednak określenie 'pożerania'. Gjerdman i Ljungberg²⁴ podają przykład *te dikhleasas o sap ke prea xantsi xal, poradeasas les atuntši* 'gdyby wąż zobaczył, że człowiek jadł za mało, pożarłby go' (notabene nie 'zgwałcił!').

Niektórzy sprzeciwiają się użyciu tego terminu ze względu na różne inne możliwe znaczenia, w szczególności jego użycie jako eufemizmu dla 'gwałtu'²⁵. Tak się

¹⁶ Rade Uhlik, [A Bosnian Romani Dictionary], 1939. Tłum. Na język angielski Frederick George Ackerly, Journal of the Gypsy Lore Society, 1941-3.

¹⁷ Tenże, *Srpskohrvatsko-Romsko-Engelski Rečnik*, Svjetlost, Sarajevo 1983, s. 304.

¹⁸ Tamże, s. 336.

¹⁹ *Legs akimbo* – ze staroangielskiego *a kembow* – 'siedzieć z luźno, z chaotycznie rozłożonymi nogami' – *przyp. red.*

²⁰ Trajko Petrovski, Bone Veličkovcki, *Makedonsko-Romski i Romsko-Makedonski Rečnik*, Worldbuk, Skopje 1998, s. 428.

²¹ Milena Hübschmannová i in., *Romsko-Český a Česko-Romský Slovník*, SPN, Prague 1991, s. 189, 288.

²² Trajko Petrovski, Kasum Cana, *Rječnik Hrvatsko-Romski Romsko-Hrvatski*, Bitola, Zagreb 2008, s. 207.

²³ Lee, tamże.

²⁴ Gjerdman i Ljungberg, tamże.

²⁵ Romski nie ma przedrostków, za wyjątkiem niektórych dialektów, na które silnie wpływa składnia nieromska, np. czeskie romskie *de-našel*, 'uciekać', angielski romski *for-del* 'wybaczyć'. Podobnie jak *samudaripen*, słowo „międzynarodowe" (*sathemengo*) jest dziełem

słąda, że myślę, że ta dalsza interpretacja, razem z ‘krzykiem’ i ‘rozerwaniem’ i ‘rozdarciem’ po prostu wzmacnia znaczenie tego, co ludobójstwo uczyniło naszemu ludowi. Te dwa słowa były już używane razem w tym samym kontekście, np. w publikacji Iris Chang *The Rape of Nanking: the Forgotten Holocaust of World War II*²⁶. Istnieje cała strona internetowa poświęcona analogiom znaczenia pojęć *holokaust* i *gwalt*²⁷. Mój własny sprzeciw, gdybym takowy zgłaszał, odnosiłby się jedynie do tego, że inne znaczenie posiada to określenie w dialekcie niemieckich Sintów, a przecież Sinti podczas nazistowskiego ludobójstwa ucierpieli w sposób szczególny.

‘Gwałt’ można wyrazić w języku Vlach Romani na wiele innych sposobów; *silov-*, jako czasownik, *silovimos* lub *sila* jako rzeczownik (*lpe sila* ‘wziąć siłą, zgwałcić’ ze słowiańskim słowem *sila* – także ze słowiańskim znaczeniem ‘siła’ lub ‘moc’). Słychać również bardziej wulgarne wyrażenie *kurrpe sila*, które bez wątpienia wywodzi się z przymusowego konkubinatu w ciągu wieków niewolnictwa. Na czasownik ‘zgwałcić’ Boretzky i Iglá²⁸ stosują pojęcie *phučar* – (dosł. ‘spraw, by ktoś zapytał’). W dialekcie Vlach, *porrav* – może również odnosić się do męskiego podniecenia seksualnego.

Nowsze odrzucenie tego terminu można znaleźć w eseju Martina Hollera o nazistowskiej eksterminacji sowieckich Romów. W nim „powstrzymuje się od używania modnych zwrotów politycznych, takich jak »porrajmos« czy »cygański holokaust«, które są niedokładne i mylące”²⁹. Użycie obu terminów (Porrajmos lub Holocaust) zostało również zakwestionowane przez Bessonova³⁰, choć z pewnością nie-Romowie decydowali o stosowności lub niestosowności słów w języku innym niż ich własny.

Ale te zastrzeżenia nielicznych nie mają znaczenia i jest rażąco oczywiste, że ci, którzy je zgłaszają, mają niewielkie zrozumienie ani zainteresowanie Holokaustem i tym, co tak naprawdę oznaczał dla Romów; znaczenie słowa, któremu

niemorskiego językoznawcy. Jeden morfem to częśćka wyrazu, która może być użyta samodzielnie. Najczęściej morfemy rdzenne spotykamy w wyrazach złożonych, morfem się nie dzieli bo jest rdzeniem) zwykle uważany za enklitykę (wyraz nieposiadający własnego akcentu, lecz tworzący całość akcentową z wyrazem poprzedzającym), a mianowicie *bi* – (‘bez’, ‘nie-’) jest w rzeczywistości samodzielnym wyrazem, który można oddzielić od jego desygnatu: *bi murro mobilità* – ‘bez mojego samochodu’.

²⁶ Iris Chang, *The Rape of Nanking: the Forgotten Holocaust of World War II*, Perseus Books, New York 1997.

²⁷ Zob. <http://twentysixh.wordpress.com/2006/10/27/on-holocaust-and-rape-analogies/> [dostęp: 10.11.2021].

²⁸ Boretzky, Iglá, tamże, s. 237.

²⁹ Martin Holler, ‘Like Jews?’ *The Nazi persecution and extermination of Soviet Roma under the German military administration: a new interpretation, based on Soviet sources*, “Dapim: Studies on the Shoah”, 2010, t. 24, s. 137.

³⁰ Nikolay Bessonov, *Ob ispoljzovanij terminov ‘Porajmos’ i ‘Xolokost’ v značenij genocid cigan*, „Golokost i Sučastnist”, 2007, nr 2(1), s. 71–82.

się sprzeciwiają, jest dla nich bardziej obraźliwe niż ludobójstwo! Przypomina mi się humorystyczny skecz Monty Pythona *Wankel Rotary Engine* w telewizji wiele lat temu o „sugestywnych” słowach i frazach w języku angielskim. Ci, którzy sprzeciwiają się Porrajmosowi, sprzeciwiają się wyłącznie po to, by się sprzeciwić, co jest przecież zasadniczo rzymską reakcją (choć możemy spodziewać się reakcji na wysuwane tu argumenty ze strony nie-Romów, że to policja etniczna). Ci sami użytkownicy języka romskiego nie mają żadnych oporów przed używaniem takich wyrażen jak *xav tjo kar*, *xav tji mindz*, *xav tje pele* jako ‘proszę’, a które nie są w żadnym sensie metaforami ani eufemizmami. Zgodnie z tym rozumowaniem takie popularne angielskie słowa, jak *pussy* (‘cipka’, dosł. ‘kotek, kociczka’), *cock* (‘ptak, ptaszek’, dosł. ‘kogut’), *prick* (‘fiut’, dosł. ‘ukłucie, piknięcie’), *tit* (‘cycek’, dosł. ‘sikora’), *bum* (‘tyłek’, dosł. m.in. ‘włóczęga’), *ass* (‘dupa’ ale także ‘osioł’) i tak dalej, powinny zostać potępione i zastąpione przez *kitty* (‘kotek’), *rooster* (‘kogut’), *perce* (‘przekłucie, ukłucie’), *parus* (*parus*, łac. sikorka), *tramp* (‘włóczęga’) and *donkey* (‘osioł’) itp. Zakres tego rodzaju świętoszkowatej troski można znaleźć w „Time Magazine”, gdzie pojawiła się taka oto wiadomość³¹:

Administrator Uniwersytetu Kalifornijskiego usiłował zakazać takich wyrażen, jak *a chink in the armor* (dosł. ‘szpara w zbroi’³²), *a nip in the air* (dosł. ‘skok w powietrzu’³³) and *call a spade a spade* (dosł. ‘nazwać szpadel szpadlem’³⁴) tj. odpowiednio ‘nadwrażliwy czy zniewieściał’, ‘mroźny powiew, nadwrażliwy na zimno’ i ‘mówić prawdę prosto w oczy bez względu na odbiór, wygarnąć komuś w twarz’, ponieważ zawierają one słowa, które w innych kontekstach były używane do wyrażania uprzedzeń.

W 1999 roku w Waszyngtonie został zwolniony z pracy mężczyzna za użycie słowa *niggardly* (rdzeń wyrazu to *niggard*, tj. ‘czarnuch’ – *przyp. red.*)³⁵ – oznacza ono ‘skąpy’ i pochodzi od staroangielskiego *nigard* tj. ‘biedna osoba’, co samo w sobie pochodzi od nordyckiego *nigla* – ‘być biednym’. Z tego samego powodu, a może nawet bardziej zadziwiającego, Facebook usunął stronę internetową francuskiego miasta Bitche, ponieważ Amerykanie wzdrzają się na słowo *bitch*

³¹ Na s. 66 numeru z 1 kwietnia 1991 r. – w *Prima Aprilis*.

³² *A chink* to nie tylko ‘słaby element zbroi’ (albo raczej szpara w zbroi, przez którą można było na przykład wrazić pugił w ciało rycerza), ale i slangowe określenie ‘skośnooki, zółtek’ na Azjatę – *przyp. red.*

³³ *A nip* to albo ‘pieprzyć się z kimś’ albo określenie pejoratywne Japończyka, coś w stylu polskiego ‘Japoniec’ ale gorzej... (skrót od *Nippon*, czyli nazwa Japonii po japońsku... pewnie trochę tak jak Polacy o Niemcach mówią *Szwaby*) – *przyp. red.*

³⁴ *Spade* to nie tylko ‘szpadel, łopata’, ale i slangowe określenie na ‘flirtowanie z kimś’ (to wersja delikatna, jak np. polskie ‘podwalać się do kogoś’, ale i (jako czasownik): ‘pieprzyć kogoś’ albo określenie na rytuał smagania kogoś penisem po czole czy po pośladku’ – *przyp. red.*

³⁵ Yolanda Woodlee, *Fired for use of innocent word*, „The Washington Post”, 1999, February 4, s. A1.

„suka, dziwka”. Administrator portalu stwierdził, że „nazwy stron nie mogą zawierać zwrotów, które mogą być obraźliwe”³⁶.

Niektórzy ludzie odnoszą sukcesy w promowaniu unikania tego rodzaju słów; w USA *shuttlecock* (‘lotka używana w badmintonie’) nazywana jest teraz *birdie* (‘ptaszkiem’), aby uniknąć skojarzenia z pospolicie używanym określeniem na męskiego członka³⁷, a w celach marketingowych olej wyciskany z pestek/nasion rzepaku (*rape seed oil* jest obecnie sprzedawany jako *canola oil* – ‘olej rzepakowy’ (*rape* oznacza ‘gwałt’, zatem *rape oil* kojarzył się raczej nie z wyciskaniem, ale z gwałtem właśnie) – co powinno szczególnie ucieszyć tych, którzy martwią się znaczeniem terminu *Porrajmos*. Ten sam argument skłoniłby nas do unikania używania określenia *phari* w znaczeniu ‘ciężka, trudna, silna’, ponieważ jest to powszechny eufemizm na ‘ciążarną’ i jest używany, aby uchronić kogoś przed koniecznością wypowiedziania prawdziwego słowa na ten stan (*khamni*)³⁸. A czy znaczy, że nie powinniśmy nigdy używać właściwego słowa na ‘figę’ (*smòčina*), a nawet słowa ‘przed’ (*angluni*), ponieważ innym ich znaczeniem jest ‘pochwa’? *Xutavipe* (od *xut* – ‘skok’) określa również ‘masturbację’. *Luludji*, ‘kwiat’, odnosi się również do menstruacji. Czy mówimy *than* (‘miejsce’), aby uniknąć mówienia *pato* – ‘łożko’? Wydaje się, że zaczynamy potrzebować eufemizmów dla naszych eufemizmów. Zmodyfikowany termin został wprowadzony wraz ze słowem *Pharrajimos*³⁹, tytułem nowej książki Barsony i Daróczy z Central European University Press w Budapeszcie⁴⁰. Rdzeń *porr* – umiejscowiony jest w pojęciach, których znaczenie to ‘rozdzielić’, ‘podzielić’, ‘pęknięcie’, ale stanowi także część określeń na ‘osiągnięcie orgazmu’, ‘pochwa’ i ‘prostyucja’. Niedawno opublikowana gramatyka i rozmówki w języku romskim aż cztery strony poświęcają słownictwu – w tym omawianym tu pojęciom – używanemu do określenia eufemizmów i wulgaryzmów, opierających się na określeniach części płciowych oraz czynności fizjologicznych⁴¹.

Tak, że mamy cztery książki czterech różnych autorów, które w swoich tytułach używają czterech różnych słów na określenie romskiego Holokaustu⁴² – i jest to zgodne z ogólną nieprecyzyjnością materiałów odnoszących się do Romów, do

³⁶ E. McSweeney, A. Francini, K. Khadder, *Facebook remove[d] page for French town named Bitche*, Cable New Network, 2021, 13th April.

³⁷ W języku polskim odwrotnie, to określenie *ptaszek* bardziej kojarzy się z członkiem niż *kogucik* (*de facto* opisujący raczej ‘kobieciarza’) – *przyp. red.*

³⁸ Ma to związek z wyraźnie zdefiniowanymi sposobami zachowania i wypowiedziania się Romów, w tym unikaniem wszelkich określeń, związanych z płciowością – *przyp. red.*

³⁹ Por. wcześniejszy *parajimos* u Lee, Demitro, tamże.

⁴⁰ Barsony, Daróczy, *op. cit.*

⁴¹ Mozes Heinschink, Daniel Krasa, *Romani Wort für Wort*, Peter Rump GmbH Bielefeld 2004, s. 153–156.

⁴² Grattan Puxon, Donald Kenrick, *Berša Bibahtale*, *op. cit.*; Auzias Claire, *Samudaripen: le Génocide des Tsiganes*, L’Esprit Frappeur, Paris 1999; Bernáth (red.), *op. cit.*; Barsony, Daróczy, tamże.

której niejasności przyczyniamy się sami. Niemniej jednak coraz powszechniejsze staje się używanie słowa *Porrajmos* (czasami *Porajmos*, np. jako tytułu ostatniej książki Dušana Savića⁴³). Pojawia się ono w tekstach i tytułach licznych artykułów i rozdziałów, a także (do tej pory) jednego filmu dokumentalnego. Na Uniwersytecie Iowa działa Organizacja Pamięci Porrajmos (Porrajmos Remembrance Organization). Wyszukiwarka internetowa Google wyrzuca prawie 58 000 rekordów dla *Porrajmos/Porrajmos/Porrajmos/Porajmos* i około tysiąca obrazów powiązanych z tym określeniem. Specjalny numer „The Holocaust in History and Memory” (‘Holokaust w historii i pamięci’; 2010, nr 3) nosi tytuł *The Porrajmos*. Międzynarodowa konferencja poświęcona Holokaustowi, która odbyła się we Włoszech w lutym 2013 roku, nosiła tytuł *Il Porrajmos*. *Amazon.com* wymienia 25 książek o Holokauście, które stosują pojęcie *Porrajmos*. Nadało ono tożsamość i nazwę najtragiczniejszemu wydarzeniu w całej naszej historii, przenosząc je ze zbiorowości, ze śmierci mas – na śmierć jednostki, poszczególnych osób. Czy owo pojęcie przetrwa próbę czasu, dopiero się okaże.

Chciałbym podziękować moim bardzo zapracowanym kolegom, zmarłemu Ronaldowi Lee i Donaldowi Kenrickowi, za ich przydatne uwagi podczas przygotowywania tego eseju. Zdaję sobie sprawę, że włączenie pewnych słów do tego eseju może kogoś urazić.

Te jertin ma, Rromale, rrudjiv tumendar jertimos, trubutno si te sikavav len ta šaj inkerav murre gundurja pa’l alomaste kadale svatoske.

LITERATURA

- AGGRAWAL A., *Mass Murder* [w:] J. PAYNE-JAMES, T. COREY AND C. HENDERSON (red.), *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, Elsevier Academic Press, London 2005, t. 3, s. 216–223.
- AUZIAS C., *Samudaripen: le Génocide des Tsiganes*, L’Esprit Frappeur, Paris 1999.
- BARSONY J., DAROCZI A., *Pharrajimos: The Fate of the Roma During the Holocaust*, CEU Press, Budapest 2007.
- BARTHÉLÉMY A., *Dictionnaire du Tsigane Kalderash*, Pris 1988.
- BESSONOV N., *Ob ispoljzovanij terminov ‘Porajmos’ i ‘Xolokost’ v značenij genocid cigan*, „Golokost i Sučastnist”, 2007, nr 2(1), s. 71–82.
- BORETZKY N., B. IGLA, *Wörterbuch Romani Deutsch Englisch*, Harrassowitz, Wiesbaden 1994.
- CALVET G., *Dictionnaire Tsigane-Français*, L’Asiathique, Paris 1993.

⁴³ Dušan Savić, *Porajmos*, Laguna, Belgrade 2013.

- CHANG I., *The Rape of Nanking: the Forgotten Holocaust of World War II*, Perseus Books, New York 1997.
- DEMETER R.S., P.S. DEMETER, L.N. CHERENKOV (red.), *Gypsy-Russian and Russian-Gypsy Dictionary (Kalderash Dialect)*, Russky Yazyk, Moscow 1990.
- DOSOFTEI A., *Romani History*, Joomla, Bucharest 2007.
- GÁBOR B. (red.), *Porrajmos: E Roma Seron Kon Perdal Zhuvinde – Roma Holocaust Túlélők Emlékeznek*, Royal Dutch Embassy, Budapest 2000.
- GJERDMAN O., E. LJUNGBERG, *The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon*, Lundquist, Uppsala 1963.
- HEINSCHINK M., D. KRASA, *Romani Wort für Wort*, Peter Rump GmbH Bielefeld 2004.
- HOLLER M., 'Like Jews?' *The Nazi persecution and extermination of Soviet Roma under the German military administration: a new interpretation, based on Soviet sources*, „Dapim: Studies on the Shoah”, 2010, t. 24, s. 137–176.
- HORVÁTHOVÁ J. (red.), *Le Romengro Murdaripen andro Dujto Baro Mariben*, Slovo 21, Prague 2003.
- HÜBSCHMANNOVÁ M. i in., *Romsko-Český a Česko-Romský Slovník*, SPN, Prague 1991.
- KELSO M., *Hidden history: Perceptions of the Romani Holocaust in Romania viewed through contemporary race relations*, „Anthropology of East Europe Review”, 2008, nr 25(2), s. 44–61.
- LEE R., *Romani Dictionary*, Magoria Books, Toronto 2011.
- MCSWEENEY E., A. FRANICINI, K. KHADDER, *Facebook remove[d] page for French town named Bitche*, Cable New Network, 2021, 13th April.
- MESCHONNIC H., *Pour en finir avec le mot «Shoah»*, „Le Monde”, 2005, Feb. 20th.
- MONGET F., *Les Paroles Tristes: le Génocide des Tsiganes*, L'Harmattan, Paris 2014.
- PATHANIA J. S., *E 'Našvali Yag' (the Holocaust)*, „Roma”, 1994, nr 41, s. 20–21.
- PETROVSKI T., B. VELIČKOVCKI, *Makedonsko-Romski i Romsko-Makedonski Rečnik*, Vorldbuk, Skopje 1998.
- PETROVSKI T., K. CANA, *Rječnik Hrvatsko-Romski Romsko-Hrvatski*, Bitola, Zagreb 2008.
- PUXON G., D. KENRICK, *Berša Bibahtale*, Romanestan Publications, London 1988.
- SAVIĆ D., *Porajmos*, Laguna, Belgrade 2013.
- STEWART M., *Remembering without commemoration: the mnemonics and politics of Holocaust memories among European Roma*, „Journal of the Royal Anthropological Institute”, 2004, nr 10, s. 561–582.
- TURNER R., *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*, Oxford University Press, London 1966.
- UHLIK R., [A *Bosnian Romani Dictionary*], 1939. Tłum. Na język angielski Frederick George Ackerly, Journal of the Gypsy Lore Society, 1941–3.
- UHLIK R., *Srpskohrvatsko-Romsko-Engelski Rečnik*, Svjetlost, Sarajevo 1983.
- WOODLEE Y., *Fired for use of innocent word*, „The Washington Post”, 1999, February 4, s. A1.

Ian Hancock

ON THE INTERPRETATION OF THE WORD: PORRAJMOS AS HOLOCAUST

The author proves the correctness of the use of the Romani word *porrajmos* to describe the extermination of the Roma during Nazism. He argues with the supporters of the use of the word – also of Romani origin – *samudaripen* in this place.

Keywords: Roma Holocaust, Porajmos, Romani language